

Rudska, M.I. Youth's social activities: main trends and development factors. The article reveals the degree of young people's involvement in social activities. The author analyzes the basic areas of young people's social activities which include science, education, culture, sports, help for ATO participants and refugees, etc. Certain social activities were shown to be of priority for young people, possibly, due to the character of social, political and economic situation in the country and the characteristics of the groups the young people belonged to (their educational and social statuses, etc.).

The factors that contribute to the development of youth's social activities in Ukraine in the current socio-economic conditions were found to include the complex socio-economic and political situation in the country, young people's self-realization need, their support by social institutions, available grants for social projects, active work of public organizations, the impact of the media and Internet, etc.). Among these factors the leading role was played by the social, economic and political situation in the country, while the young people's self-realization need played a much smaller role, which suggests that some work has to be done to strengthen it.

Among the factors that slow down the development of youth's social activities in Ukraine were the young peoples' lack of necessary psychological qualities, absence of government support, insufficient funding, overload with other responsibilities and duties, etc. The author makes a conclusion that in order to improve the situation both the appropriate social environment (special relevant state policy, high living standards in the country, good living conditions for young families, etc.), and special programs to develop young people's social activity relevant attributes are needed.

Keywords: youth, young people's social activities, main areas of youth's social activities, factors in youth's social activities, psychological qualities of socially active young people.

Відомості про автора

Рудська Маргарита Ігорівна, аспірантка факультету психології Київського національного університету імені Тараса Шевченка, м. Київ, Україна.

Rudska, Margaryta I., PhD student, dept. of psychology, Taras Shevchenko National University of Kyiv, Kyiv, Ukraine.

E-mail: mrudska@gmail.com

УДК 159.9-057.19

Рудюк О.В.

ДОСЛІДЖЕННЯ ЗМІСТОВИХ ХАРАКТЕРИСТИК ДЕТЕРМІНАЦІЇ ПРОФЕСІЙНИХ КРИЗ У БЕЗРОБІТНИХ

Рудюк О.В. Дослідження змістових характеристик детермінації професійних криз у безробітних. У статті представлено досвід емпіричної розробки концептуального потенціалу поняття «професійна криза», яке дозволяє змістовно охопити всю феноменологічну представленість кризового професіогенезу особистості, передусім зумовленого нормативною і ненормативною логікою прояву суперечливих відносин зайнятості.

Якісний аналіз індивідуальної ситуації професійного виключення молоді, а також обставин і подій, що призвели до професійної незатребуваності і визначили їх статус безробітних, дозволив визначити і емпірично дослідити детермінуючі фактори (об'єктивні, суб'єктивні) і типи професійних криз (нормативні, ненормативні) у безробітних.

Ключові слова: особистість, безробіття, безробітна молодь, професійна криза, переживання професійних криз, детермінуючі фактори професійних криз, типи професійних криз.

Рудюк О.В. Исследование содержательных характеристик детерминации профессиональных кризисов у безработных. В статье представлен опыт эмпирической разработки концептуального потенциала понятия «профессиональный кризис», которое позволяет содержательно охватить всю феноменологическую представленность кризисного професіогенеза личности, прежде всего обусловленного нормативной и ненормативной логикой проявления противоречивых отношений занятости.

Качественный анализ индивидуальной ситуации профессионального исключения молодежи, а также обстоятельств и событий, которые привели к профессиональной невостребованности и определили их статус безработных, позволил определить и эмпирически исследовать детерминирующие факторы (объективные, субъективные) и типы профессиональных кризисов (нормативные, ненормативные) у безработных.

Ключевые слова: личность, безработица, безработная молодежь, профессиональный кризис, переживание профессиональных кризисов, детерминирующие факторы профессиональных кризисов, типы профессиональных кризисов.

Постановка проблеми. У психології здійснення професійної перспективи визначається як один із найважливіших елементів в реалізації життєвого шляху особистості. У цьому зв'язку неможливість самореалізації, самоздійснення в професії розглядається як кризова ситуація. Факторами, що ініціюють розвиток кризової ситуації, можуть стати професійна незатребуваність, професійне виключення, неможливість розвитку в даній трудовій сфері, незадоволеність професією, вимушене безробіття тощо. За певних обставин вони можуть стати для суб'єкта професійного виключення джерелом кумуляції негативних соціальних і психологічних ефектів.

Кризовий характер такої професійної депривації зумовлений втратою важливих елементів життєзабезпечення людини: соціального статусу, звичного кола спілкування, матеріального статку та ін. Чим більше компонентів життєвої ситуації деформується і чим більш особистісно значущими вони є для конкретної людини, тим більш кризовою буде сприйматися ситуація втрати або відсутності роботи.

Весь шereg зазначених факторів може негативно позначитись на професійній перспективі найбільш вразливої суспільної страти – молоді. В умовах «вільного плавання», коли держава не забезпечує на належному рівні контроль на ринку зайнятості, коли відсутні чіткі і дієві механізми подолання безробіття, у молодіжному середовищі з'являється ціла низка проблем соціально-психологічного характеру, які в індивідуально-психологічній проекції безробітного часто проявляються у переживанні кризи.

У психологічній площині наукового аналізу відсутність або втрата роботи специфічно маніфестує себе у формі переживання професійної кризи. Тому важливим для концептуалізації цієї проблеми, визначення її змістової наповненості буде аналіз характеру детермінації професійних криз у безробітній молоді.

Аналіз останніх досліджень і публікацій. Якщо окреслити предметне поле сучасної наукової дискусії з приводу найбільш актуальних аспектів зазначеної проблематики, то стає очевидним, що у вітчизняному дослідницькому просторі воно представлено потужним фактажем як теоретичних, так і емпіричних узагальнень (А. Дьомін, М. Бендюков, Н. Глуханюк, І. Городецька, М. Дмитрієва, С. Євдокимова, Г. Єфремова, О. Житник, Л. Кален, М. Кліщевська, Г. Колобкова, Н. Михайлова, Ю. Павлов, Л. Пельцман, О. Рудюк, О. Рябова, Н. Саврілова, В. Солнцева, Т. Чуйкова, С. Шафікова та ін.). Концептуалізація кризової феноменології у сфері трудової зайнятості має фундаментальний і прикладний досвід розробки у зарубіжній психології (А. Барбер, А. Вайнфілд, Дж. Дозьє, Д. Дулі, Б. Ешфорт, Р. Каталано, Р. Лазарус, Дж. Летек, К. Рук, А. Сакс, М. Тіджман, Н. Фізер, С. Фінеман, Б. Хьюстон та ін.).

Більшість теоретичних і емпіричних розвідок відбувається не стільки у площині аналізу особливостей і закономірностей перебігу професійної кризи у безробітних, скільки у напрямку визначення змісту і характеру прояву релевантних їй феноменів: *критичної, особистої, особистісної кризи, кризи ідентичності, кризи буття* (Ф. Василюк, Е. Зеєр, В. Козлов, І. Маноха, Ю. Поварьонков, В. Слободчиков, Е. Еріксон); *ситуаційних криз кар'єри, транзитивних фаз і поворотів кар'єри, рольових і кар'єрних перехідів* (Т. Aquilanti, В. Ashforth, R. Moos, A. Saks, N. Shlossberg, C. Wanberg); *критичних і важких життєвих ситуацій, етапних, поворотних і стресогенних подій* (Л. Бурлачук, Т. Карцева, R. Kanfer, Т. Kantowitz, С. Wanberg, R. Kessler, P. Mirvis, D. Hall). Також можна знайти аналогії між професійною кризою і віковими кризами, професійною, соціальною і культурною маргіналізацією (О. Єрмолаєва, К. Поліванова).

Більшість з перерахованих операціональних аналогів даного феномену все ж таки не дозволяють повною мірою врахувати і відобразити специфіку кризового професіогенезу особистості, передусім зумовленого нормативною і ненормативною логікою прояву суперечливих відносин зайнятості. Саме тому перспективним напрямом дослідження є аналіз психологічної сутності, характеру і форм прояву професійних криз у безробітних, що забезпечить науково обґрунтований фундамент для системного і комплексного розуміння закономірностей їх конструктивного подолання, а на цій основі – розробку валідних і ефективних засобів психологічної допомоги та підтримки.

Мета статті полягає у дослідженні змістових характеристик детермінації переживання професійних криз у безробітній молоді.

Виклад основного матеріалу та результатів дослідження. Дослідження змістового характеру індивідуальної ситуації професійного виключення у молодих безробітних було здійснено у логіці якісного дослідження і включало наступні етапи: входження в емпіричну реальність з допомогою «м'яких» методів дослідження; кодування і категоризація зібраного матеріалу (зняття «природної» структури досліджуваної реальності); інтеграція категорій в типологію. Найбільш чітко дана логіка реалізується в методології Б. Глезера і А. Стросса [8], що пред'являє специфічні вимоги до вибіркової сукупності, яка повинна бути репрезентативною не в статистичному, а в змістовому плані.

Притримуючись вказаної логіки, нами було виокремлено ті змістові характеристики вибірки, які найповніше репрезентують значущі аспекти індивідуальної ситуації професійного виключення молоді. Характеризуючи вибірку в цілому, зазначимо, що у дослідженні брали участь 348 безробітних, яких можна віднести до чотирьох основних категорій:

- 1) молоді люди, які після закінчення середніх спеціальних або вищих навчальних закладів в силу дії об'єктивних обставин (відсутність вакансій за отриманою спеціальністю, низька потреба у спеціалістах подібного профілю та ін.) не можуть працевлаштуватись – 88 осіб (25,3%);
- 2) молоді люди, які, пропрацювавши деякий час (професійний стаж для цієї групи не перевищує 4 роки) на підприємствах державного і приватного сектору у зв'язку з об'єктивними причинами (реструктуризація або ліквідація підприємства, скорочення штатів, звільнення та ін.), опинилися в статусі безробітних – 78 осіб (22,4%);

3) молоді люди, які, пропрацювавши деякий час (професійний стаж для цієї групи не перевищує 3 роки) на підприємствах державного і приватного сектору з власної ініціативи (невідповідність професійної реальності очікуванням молодого спеціаліста, протиріччя між бажаним сценарієм професійної кар'єри та її реальними перспективами та ін.), вирішили змінити фах – 117 осіб (33,6%);

4) молоді люди, які поповнили лави безробітних внаслідок відсутності будь-якої професійної кваліфікації (в основному ті, хто мають лише атестат про середню освіту і бажають отримати спеціальність) – 65 осіб (18,7%).

Оскільки об'єктом емпіричного дослідження є безробітна молодь, то якісна структура вибіркової сукупності відповідала соціально-демографічним і професійним характеристикам безробітних, зареєстрованих Рівненським міським центром зайнятості. На базі даного спеціалізованого державного центру переорієнтації і перепідготовки безробітних проводилася основна частина дослідження.

У ході теоретичного аналізу проблеми нами було виділено аспекти дослідницького аналізу, а також емпіричні показники, необхідні для вивчення змістових характеристик детермінації переживання професійних криз у безробітній молоді:

- 1) фактори, що детермінують професійні кризи (об'єктивні, суб'єктивні);
- 2) типи професійних криз (нормативні, ненормативні).

Засобами якісного аналізу індивідуальної ситуації професійного виключення молодих людей, а також обставин і подій, що призвели до професійної незатребуваності і визначили їх статус безробітних, виступили методи опитування: неформалізоване інтерв'ю та формалізоване анкетування з наступним контент-аналітичним узагальненням отриманих даних.

У ході неформалізованого інтерв'ю ми звертали увагу передусім на ті обставини і події, які змусили молодих людей проходити професійну перепідготовку і навчання, а також на їх судження з приводу значущості професійної діяльності у їхньому житті, важливості відновлення професійної зайнятості. Важливим критерієм якісної і формальної класифікації індивідуальної ситуації професійного виключення виступили судження молодих безробітних щодо усвідомленості професійних криз. Це дозволило більш чітко і точно їх диференціювати (фіксувати) на формальному рівні аналізу.

Якісна своєрідність ситуації професійного виключення безробітних класифікувалася нами у відповідності з об'єктивними і суб'єктивними факторами професійних криз, визначеними Е. Симанюк [6, с. 77-82]. Критерієм такої диференціації у неї виступає зумовленість виникнення професійних криз зовнішніми або внутрішніми детермінантами.

Враховуючи вікову специфіку досліджуваного контингенту, а також особливості ситуації професійного виключення, в якій перебувають молоді безробітні, нами було виокремлено шерег факторів, які можуть бути умовно представлені суб'єктивними і об'єктивними групами [7, с. 57].

В якості об'єктивних факторів професійних криз у молодих безробітних ми розглядали: зміну провідної діяльності при переході від однієї стадії професійного становлення до іншої; зміну способів виконання діяльності в рамках однієї і тієї ж професійної діяльності; зміну соціальної ситуації розвитку; випадкові події і несприятливі обставини в реалізації професійних планів.

Слід зазначити, що об'єктивні фактори визначаються як закономірними (об'єктивними) змінами особистості в процесі професійного становлення, так і незапланованим порушенням траєкторії її професійного розвитку. Тому статус безробітного молодого людина переважно набуває не з власної ініціативи, а внаслідок впливу незалежних від неї об'єктивних обставин і подій.

Шерег суб'єктивних детермінант професійних криз у безробітній молоді представлений, в основному, тими факторами, які ініційовані природною логікою професійного розвитку особистості та її власною активністю. Оскільки такі професійні кризи зумовлюються ініціативним ставленням молодого людини до власного професійного життя, то ситуація безробіття, у більшості випадків, детермінувалася суб'єктивною (активною) позицією самого безробітного. В якості суб'єктивних факторів професійних криз у молодих безробітних ми розглядали: соціально-професійну активність; удосконалення способів виконання діяльності; надмірну поглиненість професійною діяльністю; незадоволеність соціальним і професійно-освітнім статусом; незадоволеність потреб особистості; суб'єктивне почуття зупинки у розвитку; прагнення до самоактуалізації і самореалізації; неготовність до професійного самовизначення.

Досліджуючи об'єктивні і суб'єктивні фактори, що ініціюють професійні кризи у безробітній молоді, ми визначили можливим класифікувати останні на нормативні і ненормативні. Підстави для такої диференціації професійних криз знаходимо у підходах Е. Зеєра [1, с. 211] і Е. Симанюк [7, с. 30], які в якості критерію такого розмежування називають зумовленість останніх зовнішніми і внутрішніми детермінантами.

Моделювання ситуації професійного виключення безробітної молоді також здійснювалося в ході використання біографічного анкетування [7]. Використання його у нашому дослідженні представляється продуктивним, оскільки, на думку Е. Симанюк, є ефективним засобом виявлення структурних змін суб'єкта в процесі переживання професійно зумовлених криз, визначення факторів, які їх детермінують [7, с. 43-44].

Разом з тим психобіографічний метод має і психологічний аспект: це метод активного впливу на особистість, який ініціює процес розвитку за рахунок рефлексивного аналізу свого минулого і теперішнього.

Відповідаючи на питання формалізованої психобіографічної анкети, людина рефлексує з приводу свого професійного минулого, критично осмислює етапи власного професійного становлення [7, с. 44-45].

З метою дослідження змістових аспектів детермінації переживання професійних криз у безробітних нами використовувалася реконструйована Е. Зеером формалізована психобіографічна анкета В. Норакидзе [4, с. 21]. Процедура дослідження полягала в тому, що на основі анкети безробітним пропонувалося написати твір. Час, відведений на написання психобіографій, складав дві години.

Обробка зібраних матеріалів здійснювалася з використанням контент-аналізу – методу виявлення і оцінки специфічних характеристик текстів та інших носіїв інформації [3]. Метою контент-аналізу у нашому дослідженні було виявлення психологічних особливостей професійних криз (детермінуючих факторів і станів психічної напруженості), які переживають молоді безробітні. Елементами в текстах психобіографій виступали всі висловлювання, які характеризують кризу і відносяться до причин її виникнення, а також пов'язані з нею характеристики психічної напруженості. При цьому враховувалися як власне оціночні судження, так і прості описи [7, с. 195-210].

При визначенні категорій аналізу ми керувалися метою дослідження і змістом досліджуваних текстів. Категоріями в контент-аналізі виступили ключові поняття, які визначають психологічний характер детермінуючих чинників і зміст станів психічної напруженості безробітних в ситуації професійного виключення.

Був побудований розгорнутий опис категорій (індикаторна таблиця) в термінах досліджуваних текстів [7, с. 198-207], а також складена кодувальна інструкція [7, с. 208-210]. При аналізі було виділено дві категорії:

А – стан психічної напруженості при переживанні професійної кризи;

Б – фактори-детермінанти професійних криз.

При складанні кодувальної інструкції всередині цих категорій були виділені підкатегорії першого і другого порядку. Частота появи підкатегорій заносилася в матриці з наступним вираженням у відсотках до загальної кількості виділених категорій аналізу. На основі отриманих даних ми робили заключення про рівень вираженості виділених для дослідження смислових одиниць.

Розглянемо представленість основних факторів у детермінації переживання професійних криз у безробітної молоді.

Найбільш представленими детермінуючими факторами у психобіографічних описах молодих безробітних є *випадкові події* (37,6% усіх випадків) і *несприятливі обставини у реалізації професійних планів* (17,9% усіх випадків). Така ситуація пов'язана з незапланованим порушенням траєкторії професійного розвитку молодшої людини, дуже часто – з подіями і обставинами критичного характеру. У нашому випадку такими непередбачуваними подіями стали: неможливість працевлаштуватися за фахом, звільнення з роботи, ліквідація підприємства, хвороба, несумісна з навчанням. Закономірно, що такі кардинальні і ненормативні порушення траєкторії професійного розвитку викликали депривацію і втрату важливих елементів життєзабезпечення молодшої людини: соціального статусу, звичного кола спілкування, матеріального статку та ін. Характеризуючись непередбачуваністю, випадковістю і тотальністю прояву, а також володіючи потужним дезінтегруючим і деструктуючим потенціалом, вони стали джерелом психічної напруженості, внутрішнього дискомфорту, негативних переживань і, як наслідок, професійної кризи.

Найбільш часто фіксованими висловлюваннями безробітних у їх психобіографіях були: «не зміг (ла) вступити у навчальний заклад через великий конкурс», «упереджене ставлення членів екзаменаційної комісії», «потрапив (ла) під скорочення», «фах виявився мало затребуваним», «раптово тяжко захворів (ла), став (ла) інвалідом», «все зруйнувалося в один момент», «втратив (ла) опору під ногами» та ін. Така зовнішня детермінованість причин звернення безробітних до центру зайнятості кваліфікувалася нами як об'єктивний фактор професійної кризи.

Незадоволеність потреб (соціально-професійних, матеріальних, духовних) особистості – наступний за частотою представленості фактор (14,6% усіх випадків), який у даному випадку детермінує професійну кризу у безробітних внаслідок невідповідності вибраної форми професійної підготовки, рівня освітнього закладу, особливостей викладання і власних інтересів і можливостей. Також в процесі професійного становлення молодшої людини настає момент, коли вона починає відчувати незадоволеність внаслідок одноманітності виконання однієї і тієї ж діяльності. Така невідповідність виступає причиною свідомої зміни молодшою людиною свого соціально-професійного статусу і, як наслідок, рішення про професійну перепідготовку і навчання.

Найбільш типовими вербальними індикаторами такої ситуації у психобіографіях молодих безробітних є: «почав (ла) розуміти – це не те, що мені потрібно», «навчання не подобалося, так як було нецікаво», «робота не приносила задоволення», «не влаштував рівень заробітної платні», «захотів (ла) вивчатися з хибного кола професійної будовності» та ін. У цієї частини безробітних цей фактор був головним мотивом (внутрішньодетермінованим) рішення про професійну перепідготовку і навчання, тому нами був кваліфікований як суб'єктивний.

Фактор *неготовності до професійного самовизначення* зустрічається у 12,6% психобіографічних описів безробітних. Це можна інтерпретувати як неготовність молодих людей до професійного вибору, нездатність «до усвідомленої і самостійної побудови, корекції і реалізації перспектив свого розвитку, самостійного знаходження особистісно значущих смислів в конкретній професійній діяльності» [5, с. 31].

Багато безробітних, за результатами психобіографічного анкетування, не мають визначених професійних планів: «було все одно, де навчатися», «не знав (ла), ким хочу стати» та ін. Оскільки у цієї частини безробітних цей фактор був головним мотивом (внутрішньо детермінованим) рішення про необхідність професійної перепідготовки, тому нами був кваліфікований як суб'єктивний.

Наступними за частотою зустрічання у психобіографіях молодих безробітних є фактори – *зміна провідної діяльності* (7,5% усіх випадків) і *зміна соціальної ситуації розвитку* (5,2% усіх випадків). Вони можуть актуалізуватися на стадії оптації, професійної підготовки та ін. З високою ймовірністю ці чинники проявляються на стадії професійної адаптації, коли людина починає самостійно виконувати професійні функції, переходити від теорії до практики. Провідною діяльністю стає професійна. Соціальна ситуація розвитку зазнає сильних змін: новий колектив, новий соціально-професійний статус та ін. Це власне і детермінує професійні кризи у молодих безробітних, які, прагнучи їх вирішити, приймають рішення про професійну перепідготовку. Така зовнішня детермінованість причин звернення безробітного до центру зайнятості кваліфікувалась нами як об'єктивний фактор професійної кризи.

Незадоволеність професійно-освітнім статусом – фактор, який зустрічається у психобіографіях молодих безробітних у 4,6% усіх випадків. У процесі професійного становлення настає такий момент, коли особистість починає відчувати незадоволеність соціальним і професійно-освітнім статусом. При стагнації такої ситуації це рано чи пізно трансформується у суб'єктивне рішення молодої людини кардинально щось змінити.

Найбільш часто фіксованими висловлюваннями молодих безробітних у їх психобіографіях були: «хочу і можу більше, ніж маю», «немає перспектив професійного росту», «бажання досягнути більшого», «відчуття нестачі знань», «необхідно професійно рости» та ін. У цієї частини безробітних цей фактор був головним мотивом (внутрішньо детермінованим) рішення про професійну перепідготовку і навчання, тому нами був кваліфікований як суб'єктивний.

Таким чином, вивчення детермінуючих факторів переживання професійних криз у безробітних дозволило визначити найбільш типові з них, а також класифікувати їх за критерієм вираженості (за частотою зустрічання у психобіографічних описах молодих безробітних):

- 1) *випадкові події* (37,6%);
- 2) *несприятливі обставини у реалізації професійних планів* (17,9%);
- 3) *незадоволеність потреб особистості* (14,6%);
- 4) *неготовність до професійного самовизначення* (12,6%).
- 5) *зміна провідної діяльності* (7,5%);
- 6) *зміна соціальної ситуації розвитку* (5,2%);
- 7) *незадоволеність професійно-освітнім статусом* (4,6%).

На підставі цього було визначено співвідношення суб'єктивних і об'єктивних факторів у детермінації професійних криз, які переживають молоді безробітні. Частка представленості суб'єктивних факторів (*незадоволеність соціально-професійних, матеріальних і духовних потреб особистості, неготовність до професійного самовизначення, незадоволеність професійно-освітнім статусом*) у загальній детермінації професійних криз склала 31,8% усіх випадків, а об'єктивних факторів (*випадкові події, несприятливі обставини у реалізації професійних планів, зміна провідної діяльності, зміна соціальної ситуації розвитку*) – 68,2% усіх випадків.

Це дозволило описати формально-змістовий характер професійних криз, що переживаються молодими безробітними. Характер професійних криз визначався нами у відповідності з логікою професійного становлення, а також на основі підходів Е. Зеєра [1, с. 217-226] і Е. Симанюк [7, с. 31-37] до класифікації криз професійного становлення особистості.

На підставі узагальнення психобіографічних описів, а також, виходячи з результатів дослідження детермінуючих факторів професійних криз, нами було виокремлено емпіричну класифікацію професійних криз, які переживають молоді безробітні:

- 1) *криза учбово-професійної орієнтації* – 13,8% безробітних;
- 2) *криза вибору професії* – 4,9% безробітних;
- 3) *криза професійних експектацій* – 10,6% безробітних;
- 4) *криза професійного росту* – 15,2% безробітних;
- 5) *криза ненормативного порушення професійного розвитку* – 55,5% безробітних.

Зміст емпіричної класифікації професійних криз у молодих безробітних визначається характером впливу об'єктивних і суб'єктивних факторів, аналіз яких було здійснено вище.

Формальна типологізація професійних криз, які переживають молоді безробітні, здійснювалась у логіці підходу Е. Зеєра [2, с. 211] і Е. Симанюк [7, с. 30] до типологізації життєвих криз і криз професійного

становлення. Вони диференціюють кризи на *нормативні* і *ненормативні*. В якості критерію такої диференціації дослідники називають зумовленість їх виникнення зовнішніми і внутрішніми детермінантами.

Експлікована в ході дослідження емпірична класифікація професійних криз, а також їх детермінуючі фактори дозволяють нам по аналогії з нормативними і ненормативними кризами професійного становлення і життєвими кризами виділити нормативний і ненормативний типи професійних криз [1; 2; 6; 7].

Таким чином, нормативний тип професійних криз у нашому дослідженні визначають: криза учбово-професійної орієнтації, криза вибору професії, криза професійних експектацій і криза професійного росту. Ненормативний тип професійної кризи визначає криза ненормативного порушення професійного розвитку. Усі описані у дослідженні професійні кризи можна типологізувати на:

- 1) *нормативні* – 44,5% молодих безробітних;
- 2) *ненормативні* – 55,5% молодих безробітних.

Отже, в ході реалізації емпіричного дослідження нами було виявлено детермінуючі фактори і типи професійних криз, які переживають молоді безробітні в ситуації професійного виключення (безробіття).

Висновки. Ситуація на сучасному ринку зайнятості актуалізує перед дослідниками проблему концептуалізації і емпіричного аналізу специфічного класу явищ у структурі життєвого шляху особистості, які зумовлені її включенням у динамічні і суперечливі відносини зайнятості. Особливою специфікою характеризується ситуація, пов'язана з професійним виключенням (безробіттям) молоді, що вимагає особливого підходу в поясненні релевантних їй негативних соціальних і психологічних ефектів.

Розуміння психологічних умов і закономірностей подолання безробітними негативних соціально-психологічних ефектів безробіття неможливе без емпіричної розробки релевантних даному феномену психологічних категорій і понять. Психологічною категорією, здатною змістовно охопити всю феноменологічну представленість даної проблеми, є концепт «професійна криза», який дозволяє повною мірою врахувати і відобразити специфіку кризового професіогенезу особистості, передусім зумовленого нормативною і ненормативною логікою прояву суперечливих відносин зайнятості.

В рамках емпіричного дослідження вивчено змістові характеристики детермінації професійних криз у безробітних. Зокрема в ході якісного аналізу індивідуальної ситуації професійного виключення молоді, а також обставин і подій, що призвели до професійної незатребуваності і визначили їх статус безробітних, було визначено і досліджено детермінуючі чинники (об'єктивні, суб'єктивні) і типи професійних криз (нормативні, ненормативні) у безробітних.

Перспективи подальших досліджень вбачаємо у вивченні суб'єктивно-особистісних характеристик переживання професійної кризи, перш за все, його афективних і когнітивних компонентів.

Список використаних джерел

1. Зеер Э.Ф. Психология профессий: учеб. пособ. для студ. вузов / Э.Ф. Зеер. – М.: Академический проект; Екатеринбург: Деловая книга, 2003. – 336 с.
2. Зеер Э.Ф. Кризисы профессионального становления личности / Э.Ф. Зеер, Э.Э. Сыманюк // Психологический журнал. – 1997. – Т.18 – №6. – С. 35-44.
3. Методы социальной психологии / под ред. Е.С. Кузьмина. – Л.: Изд. ЛГУ, 1977. – 176 с.
4. Норакидзе В.Г. Методы исследования характера личности / В.Г. Норакидзе. – Тбилиси, 1989. – 310 с.
5. Пряжников Н.С. Профессиональное и личностное самоопределение / Н.С. Пряжников. – М.: Изд. ин-та практ. психологии, 1996. – 256 с.
6. Сыманюк Э.Э. Психологические барьеры профессионального развития личности / Э.Э. Сыманюк. – М.: Изд. Моск. психол.-соц. ин-та, 2005. – 252 с.
7. Сыманюк Э.Э. Психология профессионально обусловленных кризисов / Э.Э. Сыманюк. – М.: Изд. Моск. психол.-соц. ин-та, 2004. – 320 с.
8. Strauss A.L. Basics qualitative research: grounded theory procedures and techniques / A.L. Strauss, J.M. Corbin. – Newbury Park, 1990. – 388 p.

Spysok vykorystanykh dzherel

1. Zeer Je.F. Psihologija professij: ucheb. posob. dlja stud. vuzov / Je.F. Zeer. – М.: Akademicheskij proekt; Ekaterinburg: Delovaja kniga, 2003. – 336 s.
2. Zeer Je.F. Krizisy professional'nogo stanovlenija lichnosti / Je.F. Zeer, Je.Je. Symanjuk // Psihologicheskij zhurnal. – 1997. – Т.18 – №6. – С. 35-44.
3. Metody social'noj psihologii / pod red. E.S. Kuz'mina. – L.: Izd. LGU, 1977. – 176 s.
4. Norakidze V.G. Metody issledovanija haraktera lichnosti / V.G. Norakidze. – Tbilisi, 1989. – 310 s.
5. Prjazhnikov N.S. Professional'noe i lichnostnoe samoopredelenie / N.S. Prjazhnikov. – М.: Изд. in-ta prakt. psihologii, 1996. – 256 s.
6. Symanjuk Je.Je. Psihologicheskie bar'ery professional'nogo razvitija lichnosti / Je.Je. Symanjuk. – М.: Изд. Моск. psihol.-soc. in-ta, 2005. – 252 s.
7. Symanjuk Je.Je. Psihologija professional'no obuslovlennyh krizisov / Je.Je. Symanjuk. – М.: Изд. Моск. psihol.-soc. in-ta, 2004. – 320 s.
8. Strauss A.L. Basics qualitative research: grounded theory procedures and techniques / A.L. Strauss, J.M. Corbin. – Newbury Park, 1990. – 388 p.

Rudiuk, O.V. Research on content characteristics of professional crisis determination among the unemployed.

The article shares the experience of making concepts related to professional crisis in terms of the analysis of the crisis phenomena, professional exclusion situations and unemployment.

The concept of professional crisis allows reaching phenomenological representation and reflecting the features of individuals' crisis progenesis which is caused primarily by normative and non-normative rationale of contradictory employment relationship.

The author discusses the content characteristics of professional crisis determination among the unemployed. Using the qualitative analysis of young people's professional exclusion situations as well as the circumstances and events that led to their unemployment, the author identified the professional crisis factors (objective and subjective) and types (normative and non-normative).

Having analyzed the respondents' psycho-biographical descriptions and the investigation results, the author suggested the following classification of young peoples' professional crises: profession training crisis, profession choice crisis, professional expectations crisis, career development crisis, non-normative professional development dysfunction crisis.

The empirical classification of professional crises and its factors allowed identifying the normative and non-normative types of professional crises among the unemployed. The normative type of professional crises is determined by the profession training crisis, profession choice crisis, professional expectations crisis and career development crisis. The non-normative type of professional crises among the unemployed is determined by the non-normative professional development dysfunction.

Keywords: unemployment, personality, unemployed youth, professional crisis, professional crises experiencing, professional crisis factors, professional crisis types.

Відомості про автора

Рудюк Олег Володимирович, кандидат психологічних наук, доцент кафедри загальної психології та психодіагностики Рівненського державного гуманітарного університету, м. Рівне, Україна.

Rudiuk, O.V., PhD, Assoc. Prof., Dept. of general psychology and psycho-diagnostics, Rivne State Humanitarian University, Rivne, Ukraine.

E-mail: o.w.rudiuk@gmail.com

УДК 159.923:316.614

Сторож О.В.

ТРИВОЖНІСТЬ ЯК ДЕТЕРМІНАНТА ТВОРЧОЇ СОЦІАЛІЗАЦІЇ ОСОБИСТОСТІ

Сторож О.В. Тривожність як детермінанта творчої соціалізації особистості. Статтю присвячено дослідженню тривожності як детермінанти творчої соціалізації особистості. Здійснено аналіз наукової літератури, що розкриває зміст поняття «творча соціалізація». Обґрунтовано основні дослідження тривожності як прояву фрустрації в психологічній науці. Розкрито важливу роль тривожності у творчому розвитку особистості. Встановлено суть творчої соціалізації особистості.

Ключові слова: тривожність, фрустрація, соціалізація, творча соціалізація особистості.

Сторож Е.В. Тревожность как детерминанта творческой социализации личности. Стаття посвящена исследованию тревожности как детерминанты творческой социализации личности. Осуществлен анализ научной литературы, раскрывающей содержание понятия «творческая социализация». Обоснованы основные исследования тревожности как проявления фрустрации в психологической науке. Раскрыта важная роль тревожности в творческом развитии личности. Установлена сущность творческой социализации личности.

Ключевые слова: тревожность, фрустрация, социализация, творческая социализация личности.

Постановка проблеми. Стрімкі перетворення, що відбуваються в українському суспільстві під впливом активних трансформаційних процесів, пред'являють жорсткі вимоги до особистості через високу ступінь невизначеності, що збільшує прояв фрустрації в життєдіяльності людини. Так як розвиток особистості означає експансію: розширення «свого світу» в часовому, просторовому і соціальному вимірах. Способом експансії в зовнішньому світі може бути і любов, і творчість, і фрустрація, особливо різноманітні способи її прояву, такі як агресія, злість, тривога, страх, депресія та ін. Коли у людини відсутні моральні чи творчі здібності реагування на зовнішні труднощі, то фрустрація виступає як захисний механізм розкриття чи пригнічення внутрішньої напруги. Відчуття, що призводять до фрустрації, як будь-які психологічні реакції, мають і позитивні сторони. Позитивною стороною страху виступає потреба в безпеці, гніву – прагнення до збереження своїх фізіологічних чи соціальних меж, ненависті – мотивації людини до дії тощо. Фрустрація як особливий психічний стан виникає тоді, коли людина не може ні досягнути бажаної цілі, ні відмовитись від неї в процесі соціалізації. Фрустрація, яка пов'язана з минулим, породжує страх, з теперішнім – гнів і тривогу, з майбутнім – сум і відчай. Тому сьогодні продуктивне вирішення фрустраційних станів, і особливо тривожності, є актуальним і важливим питанням в процесі соціалізації і творчої реалізації особистості.